

Диана Благоева, Сия Колковска
Институт за български език – БАН, София

ЗА ЕДНА СЛОВООБРАЗОВАТЕЛНА ИНОВАЦИЯ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК (В СЛАВЯНСКИ КОНТЕКСТ)

Abstract: The paper discusses the characteristics of the innovational word-formation models with *e-* and *m-* components in the Bulgarian language that characterize their current condition (since 2010). The paper draws the conclusion that only the model with component *e-* has the potential for gaining ground in the Bulgarian language. It makes a comparison between the lexical units with *e-* and *m-* components in the Bulgarian and other Slavonic languages.

Keywords: word-formation models, internationalization, Bulgarian language, Slavonic languages

От края на миналия век насам в славянските езици, включително и в българския, се наблюдава масово проникване на нови заемки от английския език. Някои от новонавлезлите заемки (със специфична, нехарактерна за славянското словообразуване структура) дават тласък за възникването на иновации, свързани с установяването на нови словообразователни елементи и модели в славянските езици. Тези процеси се определят от езиковедите като проява на тенденцията към интернационализация на словообразователно равнище (Аврамова 2003; Вашакова 2005; Клименко и др. 2008; Благоева, Колковска 2013 и др.).

Като една от словообразователните иновации се разглежда оформянето в повечето славянски езици на словообразователни модели с първи съставни части *e-* със значение ‘електронен’ (**б.** *e-услуга*, *e-медия*; **п.** *e-uczelnia*, *e-sport*; **ч.** *e-peníze*, *e-vydavatelství*; **с.** *e-čitáreň*, *e-firma*; **у.** *e-комуникация*, *e-магазин*), *m-/m-* ‘мобилен’ (**б.** *m-търговия*, *m-банкиране*; **ч.** *m-bankovníctví*, *m-platba*; **п.** *m-handel*, *m-portal*; **у.** *m-бізнес*, *m-послуга*) и *i-* ‘интернет’ (**ч.** *i-kavárna*, *i-noviny*; **п.** *i-szkola*)¹, импулс за което е започналото през 90-години на 20. век заемане и калкиране на английски неологизми от типа на *e-mail*, *e-book*, *m-business*, *m-commerce*, *i-banking*, *i-zine* (вж. за българския език Колковска 2010; за чешки Опауска 2005а, 2005б; Свободова 2007: 97 – 98; за полски Вашакова 2005: 60 – 61; Сенковска 2012: 102; за полски и словашки Мечковска

¹ От тези първи съставни части най-широко разпространение има компонентът *e-*, останалите са характерни за отделни славянски езици, например образувания с компонент *i-* се срещат в чешки, но не и в български, а в полски (също както тези с компонент *m-*) са представени изолирано.

2014; за украински Клименко и др. 2008: 70; Карпиловска 2008 и др.). Начинът, по който се формират посочените словообразователни модели, е изяснен с достатъчна пълнота в славистичната литература (вж. Опавска 2005а, 2005б; Колковска 2010). Поради това тук няма да се спираме на този въпрос, а само ще отбележим някои основни фактори, обуславящи възникването и утвърждаването на разглеждания тип образувания: актуалност на означаваните нови понятия, свързани с интернет и мобилните комуникации; икономичност на тези образувания в сравнение със съответните разгърнати номинации (срв. **п.** *e-zdjęcie* и *zdjęcie elektroniczne*; **у.** *e-навчання* и *електронне навчання*; **б.** *м-търговия* и *мобилна търговия*; **ч.** *i-reklama* и *internetová reklama*; **п.** *i-szkola* и *szkola internetowa*); роля на аналогията (първоначално единична аналогия с конкретен образец, впоследствие – серийна аналогия, вж. Вашакова 2012: 162, цит. по Длугош 2014: 407) и др.

Няма да засягаме в детайли и все още дискуссионния въпрос за статута на образуванията с разглежданите първи съставни елементи в словообразователната система на славянските езици (вж. подробен коментар в Колковска 2010). Ще се ограничим с очертаване на съществуващите схващания. Преобладаващо е виждането, че този тип образувания са особен вид композити, образувани с прилагане на техники на неморфологична (квазиморфемна) редукция (според някои автори – абрeвиация) на първия компонент. Това виждане застъпват например за чешки М. Зикова (2001: 87) и З. Опавска (2005а: 234; 2005б: 48), за полски и словашки – Х. Мечковска (2014)², за полски – К. Вашакова (2005: 60 – 61), за украински – Е. Карпиловска (2008), Н. Клименко и др. (2008: 234). Сред посочените автори обаче липсва единство по въпроса за същността на редуцирания компонент, който се разглежда като префиксоид (от М. Зикова), като нов тип основа – „аброоснова“ (от Е. Карпиловска)³, или пък се определя най-общо като „сегмент“, без да се конкретизира характерът му (от К. Вашакова). Други изследователи смятат разглеждания тип образувания за деривати, произведени чрез префиксация (вж. например статията на Й. Сатола-Сташковяк в настоящия сборник).⁴ Тук застъпваме позицията, че компонентите *e-*, *м-/m-* и *i-* изразяват конкретни, а не релационни значения, поради което липсват основания те да бъдат приемани за префикси. Сходно е виждането и на К. Вашакова (2005: 61). Смятаме, че тези компоненти са „специфичен вид префиксоиди – еднобуквени (по което се различават от типични префиксоиди като *мини-* и *микро-*)“ (Колковска 2010: 211).

² М. Зикова и Х. Мечковска използват термина „e-kompozita“.

³ В друга публикация на същата авторка *e-* се разглежда като префиксоид (Карпиловска 2009).

⁴ Английският компонент *e-* (наред с компоненти като *Afro-*, *aero-* и др.) също бива определян като префикс, срв. например речниковата дефиниция в *Macmillan Dictionary* (http://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/e_3).

Настоящото изследване е насочено към това да се установи какво е актуалното състояние на словообразователните модели с компоненти *е-* и *м-* в българския език. За тази цел проследяваме употребата и функционирането на образуванията с тези компоненти в най-нови (публикувани в периода от 2010 г. насам) текстове от печатните медии.⁵ За по-отчетливо открояване на състоянието и тенденциите разглеждаме словообразователните явления в българския език в славянски контекст въз основа на наблюдения върху лексикален материал и от други славянски езици (основно полски, чешки, словашки и украински)⁶, като се базираме също и на проучвания на други автори за тези езици.⁷

От изследвания масив от текстове бяха извлечени над 400 образувания с начален компонент *е-*. Техният състав е разнороден – наред с утвърдени вече единици със сравнително висока честота на употреба като *е-правителство* (със 149 срещания в изследвания корпус), *е-обучение* (128 срещания), *е-книга* (110 срещания), *е-портфолио* (92 срещания), *е-подпис* (56 срещания), *е-ресурси*, *е-управление*, *е-обслужване*, *е-портал*, *е-учебник*, *е-община*, *е-здравеопазване* и пр. се откриват и редица казимионални думи като *е-напироти*, *е-Торбалан*, *е-Мерси*.

За някои от извлечените образувания са регистрирани и по-ранни техни употреби в текстове от периодичния печат и интернет (напр. *е-поща*, *е-енциклопедия*, *е-картичка*, *е-търг*, *е-бизнес*, *е-търговия*, *е-услуги*), като една част от тези думи присъстват и в неологичните речници на българския език (РНДЗБЕ 2001; РНДБЕ 2010). За други не се откриват по-ранни употреби и може да се смята, че са по-нови, възникнали през последните години (*е-облак*, *е-омбудсман*, *е-одит*, *е-инфраструктура*, *е-пoлиця*). Това говори, от една страна, че словообразователният модел с участието на компонента *е-* е продуктивен и проявява сравнително висока активност и днес, а от друга страна, че редица от образуванията с този компонент показват устойчивост и са в процес на утвърждаване като пълноправни елементи на лексикалната система. Трайно нарастване на броя на образуванията с компонент *е-* се отбелязва и за някои други славянски езици (главно западнославянските), както личи от констатациите на автори като Й. Сатола-Сташковяк за полски (вж. публикацията на

⁵ Насочваме се към такъв тип текстове, защото, както отбелязват и други автори, образуванията от разглеждания тип в славянските езици се срещат преди всичко в езика на медиите (Опавска 2005а). Използваме електронен архив с около 5 милиона графични думи, който включва дигитализирани версии на 114 периодични издания – вестници (централни и регионални), списания, бюлетини и др., с широка тематична насоченост.

⁶ Материалът е ексцерпиран главно от речници на неологизмите (вж. приложението *Източници*).

⁷ Нямаме за цел да правим обстойна междуезикова съпоставка, на каквато следва да бъдат посветени по-обхватни проучвания.

авторката в настоящия сборник), Х. Мечковска (2014) за полски и словашки, З. Опауска (2005а: 234) и Д. Свободова (2007: 97) за чешки и др.⁸

Прави впечатление, че в българския език все по-често се образуват нови думи по разглеждания словообразователен модел без опора в паралелна разгърната номинация с прилагателното *електронен*, срв. *е-наука* (**електронна наука*), *е-министър* (**електронен министър*), *е-филология* (**електронна филология*).

Показателно за устойчивостта на разглеждания тип образувания е това, че те проявяват деривационна активност и се включват в словообразователни процеси като основа за произвеждане на суфиксални деривати – най-вече прилагателни имена, срв. *е-търговия* – *е-търговски*, *е-медия* – *е-медиен*, *е-маркетинг* – *е-маркетингов*, *е-хазарт* – *е-хазартен*, *е-издател* – *е-издателски*. Подобни процеси се наблюдават и в други славянски езици, срв. в чешки *e-kniha* – *e-knižní*, *e-byznys* – *e-byznysový*, *e-komunikace* – *e-komunikační* (NSČ 2004), в полски *e-biznes* – *e-biznesowy*, *e-handel* – *e-handlowy*, *e-papieros* – *e-papierosiarz* (SS 2013).

Нова особеност е произвеждането с компонент *е-* не само на съществителни имена, но и – макар на този етап само оказионално – на прилагателни (*е-достъпен*)⁹ и глаголи (*е-рециклирай*)¹⁰. В ексцерпирания от нас материал за други славянски езици такива деривати не се откриват.

Характерно и все по-често срещано явление е образуването на неологизми с *е-*, които представляват двусловни атрибутивни словосъчетания (устойчиви или свободни). Формално компонентът *е-* е присъединен към адекватния член в словосъчетанието, но изрязването от него значение ‘електронен’ се отнася до номинална фраза като цялост, срв. *е-здравна карта* (от *електронна здравна карта*), *е-административна услуга* (от *електронна административна услуга*), също *е-лихвен калкулатор*, *е-административни решения*, *е-здравна система*, *е-медицински услуги*, *е-обществени поръчки*, *е-издателска дейност*, *е-магазинно издание*.¹¹ Такива образувания не се срещат в изследвания от нас материал от други славянски езици.

Наблюдава се разширяване на семантичния профил на съществителните с компонент *е-*, показателно за което е това, че някои от тях назовават аб-

⁸ В украинския език обаче образуванията от разглеждания тип са сравнително рядко срещани и функционират главно в някои социолекти (Клименко и др. 2008: 70; Тараненко 2015: 24 – 25). В украинските неологични речници (СНУМ 2005, СНУ 2012 и др.) образувания от този тип не са регистрирани.

⁹ Срв. „Стара Силистра е-достъпна“ – название на проект на община Силистра.

¹⁰ Срв. „Бъди отговорен. Е-рециклирай“ – название на национална кампания за рециклиране на старо електронно и електрическо оборудване.

¹¹ Подобно явление се наблюдава и при неологизация с участието на някои други префиксоиди, срв. *биоокисело мляко*, *ексвъншен министър*, *вицеевропейски шампион*. Явлението е описано по-подробно от Цв. Георгиева (2013: 161, 164, 208).

страктни понятия (*е-същност, е-лоялност, е-доверие, е-риск, е-успех*), както и това, че се обособяват и нови значения на този компонент, като например ‘който се отнася до електронно и електрическо оборудване’ (*е-скрап, е-бок-лук, е-отпадъци*).

Отбелязва се също така възникване на нов компонент *е-*, омонимичен на разглеждания. Той е със значение ‘електрически’ и се открива в състава на серия названия за означаване на превозни средства с електрическо захранване: *е-автомобил, е-мобил, е-кола, е-такси, е-фургон, е-кроскупе, е-миниван, е-велосипед*. Трябва да се подчертае, че ако изобщо може да се говори за външен импулс при обособяването на този нов словообразователен компонент, то външното влияние няма водеща роля, тъй като процесът вече намира подкрепа в съществуващо в системата словообразователно явление. Засега новият компонент *е-* не показва висока продуктивност, като може да се смята, че задържащ фактор за това е омонимичността. Омонимичен компонент *е-* (но с различно значение – ‘екологичен; екологично чист’) се открива и в някои други славянски езици. Примери за това в словашки и полски посочва Х. Мечковска (2014: 78): **с.** *e-kozmetika, e-lekareň, e-magazín, e-obchod*; **п.** *e-kosmetyka, e-mleko, e-drink*. Като се има предвид продължаващата подчертано висока активност на вече оформилия се компонент *еко-* в българския език, едва ли може да очакваме, че компонент *е-* с такова значение ще се появи и тук.

В изследвания масив от текстове беше открито само едно ново образувание с компонент *м-*: *м-правителство* ‘използване на мобилни устройства при комуникация между граждани или фирми с държавната администрация’. Като изключим няколко срещания на думата *м-търговия*, не открихме употреби на включените в РНДБЕ 2010 неологизми като *м-банкиране, м-бизнес, м-пазар, м-търговец, м-услуга* и др. (някои от тях регистрирани и с графичен вариант с *т-*). В изследването си от 2010 г. С. Колковска отбелязва: „Неологизмите с компонент *м-* все още са по-малко на брой вследствие на това, че съответните комуникационни технологии се появиха наскоро и тяхното развитие и по-широко приложение предстои.“ (Колковска 2010: 207). Днес се установява, че словообразователният модел с този компонент продължава да е непродуктивен и проявява значително по-слаба активност в сравнение с модела с компонент *е-*, макар че едва ли може да се говори за по-съществени формални или семантични ограничения при производството на нови думи със съставката *м-* в сравнение с тези с *е-*. Същевременно ниската честотност в съвременни текстове на регистрираните по-рано образувания с компонента *м-* показва, че този тип неологизми имат по-слаб потенциал за утвърждаване в лексикалната система и въпреки икономичността си са рецесивен елемент в конкуренцията с двусловните номинации с прилагателното *мобилен* (като *мобилен услуги, мобилни търговци, мобилно банкиране*), причината за което може да се търси в семантична им неексплицитност. До голяма степен сходно е положението и в други славянски езици, в които присъства словообразователен модел с компонент *т-*, като например чешкия (вж. Опавска 2005а, 2005б).

Може да се заключи, че днес, повече от две десетилетия след появата на първите новообразувания с компонент *е-*, в много от славянските езици, включително и в българския, словообразователният модел с този компонент е в процес на утвърждаване. Той проявява сравнително висока активност и същевременно става източник за някои по-нататъшни иновации в словообразователната система. Развоят на този модел е показателен за това как явление с първоначално асистемен характер, възникнало под тласъка на чуждоезикови въздействия, може да доведе до промени в словообразователната норма и да обогати словообразователните ресурси на езика. От друга страна обаче, асистемността все пак се оказва пречка друг сравнително нов словообразователен модел – този с компонент *м-/т-*, да прояви тенденция за по-трайно налагане в славянските езици.

СЪКРАЩЕНИЯ

- б.** – български език
- п.** – полски език
- с.** – словашки език
- у.** – украински език
- ч.** – чешки език

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамова 2003:** Аврамова, Цв. *Словообразователни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на XX в.* София: Heron Press, 2003.
- Благоева, Колковска 2013:** Благоева, Д., Колковска, С. Динамика и иновационни процеси в българската лексика в края на XX и началото на XXI век. – В: *Българска лексикология и фразеология. Т. 1. Българска лексикология.* София: АИ „Проф. М. Дринов“, 2013, с. 215 – 394.
- Вашакова 2005:** Waszakowa, K. *Przejawy internacjonalizacji w słotwórstwie współczesnej polszczyzny.* Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2005.
- Вашакова 2012:** Waszakowa, K. O derywatach analogicznych i słotwórstwie analogicznym. – In: *Sprache im Kulturkontext.* Berlin: Peter Lang Verlag, 2012, S. 161 – 171.
- Георгиева 2013:** Георгиева, Цв. *Иновационни процеси в българската именна префиксация.* София: Авангард Прима, 2013.
- Длугош 2014:** Длугош, Н. Няколко бележки относно словообразователната аналогия в славянското езикознание (в контекста на най-новите безафиксални сложни думи в полския и българския език). – *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*, *Филология*, т. 52, кн. 1, сб. А, 2014, с. 402 – 416.
- Зикова 2001:** Ziková, M. Substantivní neologismy a jejich parasystémový charakter. – *Naše řeč*, 2001, т. 84, № 2, s. 81 – 89.

- Карпиловска 2008:** Карпіловська, Є. Вплив інновацій на стабільність мовної системи: регулятори системної рівноваги. – *Мовознавство*, 2008, № 2 – 3, с. 148 – 158.
- Карпиловска 2009:** Карпиловская, Е. А. Семантико-прагматична диференціація словотворчих ресурсів мови: своє та засвоєне. – В: *Новые явления в славянском словообразовании: система и функционирование*. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 2009, с. 228 – 244.
- Клименко и др. 2008:** Клименко, Н. Ф., Карпіловська, Є. А., Кислюк, Л. П. *Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008.
- Колковска 2010:** Колковска, С. Лексикални неологизми в българския език с първи съставки *e-*, *m-*. – В: *Слово и словесност*. София: ЕМАС, 2010, с. 207 – 215.
- Мечковска 2014:** Mieczkowska, H. E-kompozita czy e-zestawienia? (na materiale słowacko-polskim). – *Rocznik Slawistyczny*, T. LXIII, 2014, s. 77 – 89.
- Опавска 2005а:** Opavská, Z. Komponenty *e-*, *i-*, *m-* v nové slovní zásobě. – In: *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AV ČR, 2005, s. 232 – 241.
- Опавска 2005б:** Opavská, Z. Nové komponenty v češtině (*e-*, *i-*, *m-*). – In: *Varia XII*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 2005, s. 47 – 51.
- Свободова 2007:** Svobodová, D. *Internacionalizace současné české slovní zásoby*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2007.
- Сенковска 2012:** Sękowska, E. Neologizmy słowotwórcze we współczesnej polszczyźnie. – *Eslavistica Complutense*, 2012, № 12, pp. 97 – 103.
- Тараненко 2015:** Тараненко, О. О. *Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець XX – XXI ст.)*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015.

ИЗТОЧНИЦИ

- РНДБЕ 2010:** Пернишка, Е., Благоева, Д., Колковска, С. *Речник на новите думи в българския език (от края на XX и първото десетилетие на XXI в.)*. София: Наука и изкуство, 2010.
- РНДЗБЕ 2001:** Пернишка, Е., Благоева, Д., Колковска, С. *Речник на новите думи и значения в българския език*. София: Наука и изкуство, 2001.
- СНУ 2012:** Нелюба, А. М. *Словотворчість незалежної України (1991 – 2011)*. Словник. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2012.
- СНУМ 2005:** Віняр, Г. М., Шпачук, Л. Р. *Словник новотворів української мови початку XXI століття*. Кривий Ріг: Криворізький національний університет, 2005.
- NSČ 2004:** Martincová, O. a kol. *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2*. Praha: Akademia, 2004.
- SS 2013:** *Słowa, słowa... Czy je znasz?* Pod red. Teresy Smółkowej. Kraków: Instytut Języka Polskiego, 2013.